

Noves perspectives per a la difusió de la història des de les universitats i els centres d'estudis

Llorenç FERRER ALÒS

Historiador i professor de la Universitat de Barcelona

Abans i després de la transició política, els historiadors van tenir un paper rellevant: primer foren els teòrics del canvi polític a partir de les experiències històriques i es plantejaven models que després poc van encertar i, a continuació, foren fins a cert punt garants del canvi democràtic. Però un cop passat tot això i assolida la normalitat democràtica, els historiadors van perdre una bona part del seu paper i de la seva influència social.

Al mateix temps, el desenvolupament tecnològic que convertia les tecnologies en llenguatge i en manifestació de futur i l'ideal de mantenir-se jove de forma permanent –ni que sigui passant pel quiròfan– convertien la mirada al passat en una cosa totalment inútil. Què puc aprendre dels meus avis? L'experiència acumulada no serveix per a res davant del que permeten fer les noves tecnologies. Ni a les empreses volen treballadors grans i experimentats perquè alguns han desconnectat del nou món que s'està construint. En aquest context, el passat hi sobra i la història no té cap mena de sentit.

La sensació d'inutilitat de la història ja fa temps que s'ha escampat per les aules de secundària i els professors no saben què fer ni què dir davant de l'"això no serveix per a res". Així mateix, les perspectives professionals no sedueixen els alumnes i la caiguda del nombre d'estudiants a totes les carreres d'Humanitats és una realitat ben palpable en aquests moments.

Però si d'una banda hom percep aquest discurs en alguns entorns, de l'altra les demandes d'història semblen haver-se disparat. És com si el discurs de la modernització i la identificació del futur que porten implícit les noves tecnologies deixés els adults tan buits i tan sense arrels que necessitessin buscar elements d'identitat. Recuperar sabors d'abans, paisatges, façanes, edificis, esglésies,... ningú pot negar que té interès i clients i en alguns casos molt valor afegit. ¿Tallaria avui

algun ajuntament els plataners que tenia plantats en els carrers del poble i que en els anys seixanta es van liquidar en nom del progrés i del desenvolupament? ¿S'atreviria un veí a construir una tribuna en una casa antiga de pedra o a destruir el portal adovellat? En molts llocs, ja no.

La recerca d'arrels ha convertit en autèntica bogeria la demanda d'història que es manifesta en múltiples vessants. Els arxius s'han omplert de genealogistes afeccionats que procuren reconstruir la història de la seva família; les empreses grans i petites celebren centenaris —aquí sí que sembla que l'antiguitat i l'experiència valen— i fan investigar i escriure la seva història; les llibreries ja tenen seccions, no precisament petites, de novel·la històrica que recrea la vida del passat; les pantalles de cinema han vist en els darrers anys grans superproduccions que tenen fets històrics com a argument (*Gladiator*, *Troya*, *Munich*, *La lista de Schindler*, *Pearl Harbour*, etc.); els parcs temàtics reproduïen sovint la vida d'altres temps per a ambientar les seves atraccions; moltes festes populars converteixen les ciutats en mercats medievals o refan la vida del Renaixement: qualsevol fet històric serveix per a reconstruir la vida d'un altre temps, atraient milers de visitants; apareixen museus a l'aire lliure que combinen la visita a evidències històriques amb ambientació d'època (penso amb el castell de Lorca o el Gold d'Austràlia); hi ha poblacions que converteixen en atracció la reconstrucció d'una batalla important que va tenir lloc en aquell indret; es multipliquen els llibres de fotografia històrica tant a nivell local com a nivell general —vegeu la col·lecció gràfica que està traient *El País*—; els reportatges i documentals sobre història tenen un gran èxit a totes les televisions; hi ha sèries televisives que utilitzen la història per a construir la trama (*Cuéntame*); també tenen molt èxit revistes com *Sàpiens*, o altres de similars, que converteixen la divulgació històrica en un producte de masses; totes les administracions duen a terme recuperacions de patrimoni arquitectònic (antics palaus, fàbriques, dipòsits d'aigua, monestirs, ponts, etc.); apareixen nous museus temàtics, que deixen de ser museus de "peces", en què el valor és el que s'exposa, per passar al museu que explica la vida de la gent i en què "sentir" coses és més important que "veure" coses.

Hauríem d'incloure en aquest llistat, que no vol ésser exhaustiu, el nou discurs de recuperació de la memòria que afecta sobretot la Guerra Civil de 1936. Moltes persones —quan ja han passat setanta anys de tot allò— desitgen recuperar la història familiar i s'ha produït un autèntic allau de demandes per a obrir fosses comunes on hi ha enterrades persones víctimes d'aquell esdeveniment. Però també s'organitzen tallers de memòria que consisteixen en recordar i reconstruir la vida quotidiana del passat per part de persones que el van viure i s'organitzen excursions per visitar indrets d'aquest passat.

Hom hauria de concloure, davant de tot això, que la història està de moda i, fins i tot, és un negoci rendible.

Aquesta és la paradoxa: mentre les carreres d'Humanitats perden alumnes i credibilitat social (sobretot de cara a la percepció del que és el futur), la societat demanda més i més història. L'homogeneïtzació, la globalització, reforça la necessitat d'arrels, la necessitat d'identitat, i la història ajuda segurament a trobar-les.

Com hem respost a tot això? Les universitats, molt malament. Les facultats d'història continuen pensant que formen professors de secundària, o potser ni això, que formen investigadors i rates d'arxiu, precisament en els camps on hi ha menys demanda social o que aquesta demanda està més satisfeta. En els programes d'història de la Universitat de Barcelona –i crec que podria generalitzar-se a altres universitats– no hi ha cap assignatura que ensenyi com aprofitar aquestes oportunitats (evolució de la museografia, el llenguatge en els mitjans de comunicació, la fotografia històrica, la dinamització cultural i la història...). És obvi que algú ha captat aquesta demanda i en aquests moments hi ha algun màster que va en aquesta direcció, però estem molt lluny del que moltes universitats anglosaxones (angleses, americanes o australianes) anomenen la *public history*, és a dir, la vessant pública de la història que han convertit en graus totalment diferents del grau d'història.

Davant d'aquesta inhibició –i no sembla que els canvis de plans d'estudis en clau Bolònia ho arregli– no ens ha d'estranyar que la revista *Sàpiens* decideixi redactar els seus articles utilitzant periodistes i no historiadors (reduïts al paper d'assessors). Els historiadors no saben utilitzar un llenguatge entenedor, carreguen el text de subordinades i de precaucions, si no de notes, esdevenint incompreensible per al gran públic.

Els centres d'estudis, que surten del territori i estan més propers a la gent i a la seva història propera, també s'han trobat amb aquesta demanda, precisament en un moment en què està canviant la seva sociologia i en ple procés de reconversió. Els centres neixen i es multipliquen recuperant aquella vella tradició de començaments de segle de barrejar l'excursionisme –la visita al lloc– amb la voluntat de saber i interpretar aquell lloc. S'ompliren de gent dels diferents pobles que volia conèixer el país i donar a conèixer el que hi havia a casa seva. Gent sovint autodidacta, que feia recerca *amateur*, que va ajudar a guardar bona part del patrimoni local i que posava en coneixement de tothom les seves descobertes i curiositats. Hom recorda, durant els anys vuitanta, que el Centre d'Estudis del Bages feia "sessions d'estudi" –així es deien– els dissabtes a la tarda i aplegava els "estudiosos" de tota la comarca (sessions amb més de seixanta i setanta persones). En els noranta fou impossible mantenir aquest tipus d'acte perquè el públic havia desaparegut o canviat. Aquells socis eren els compradors de les publicacions, no pel seu interès, sinó per a mantenir una causa en la qual creien profundament. L'interès de molts dels llibres publicats encara està per estudiar i demostrar.

Les coses han canviat. Els vells "erudits locals" —a qui hem d'agraciar la conservació de moltes coses— han estat substituïts per llicenciats que aborden els temes de forma més professional o amb una metodologia més elaborada; la Generalitat i altres institucions han convocat premis i beques, han creat projectes de recerca que han tingut com a destinataris els centres que permeten donar suport a gent que fa recerca; s'ha creat una Coordinadora de Centres d'Estudis que ha resolt el vell problema de la coordinació i la circulació d'informació; i ha aparegut Internet, que posa la informació, les bases de dades, les imatges i tot el que faci falta dins de la casa de cadascú.

Aquelles velles mobilitzacions de persones per a fer coses s'han acabat, el temps té una altra dimensió, la informació també i, com les universitats, els centres d'estudis s'han de plantejar com aborden aquesta nova situació. Juguen d'entrada amb alguns avantatges: són propers a la gent, estan ubicats en un territori i la identitat i identificació amb un espai (per alguna cosa es diuen "Centre d'Estudis de tal lloc") és inherent a la seva naturalesa. Si les noves demandes tenen molt a veure amb aquesta identitat i amb la recerca de les arrels, no hi ha cap dubte que tenen un paper important a jugar en la satisfacció de les noves demandes i així s'ho han de plantejar.

En el nostre entorn ha canviat també el llenguatge. Què fèiem fa uns anys? Publicàvem una *Miscel·lània*, però aviat vam veure que no es venia i s'amuntegava en un magatzem, així que vam reconvertir-la en un dossier amb un títol per donar-li més sortida; publicàvem llibres, alguns de baixa qualitat, i potser muntàvem alguna exposició autodissenyada amb fotos i fotocòpies ampliades. Els programes de molts actes eren simples fotocòpies ampliades que nosaltres mateixos havíem compostat. Avui, tot això ja no és possible. El disseny ja està present en totes les edicions, perquè —encara que no sempre— acostuma a donar qualitat a allò que fem, a fer les coses més modernes, més d'avui. Una exposició és difícil d'imaginar sense algú que posi les imatges i els textos ben posats, que busqui un equilibri entre text i imatge per fer-la més digerible i entenedora. Quan algú fa una conferència, ja hi ha un percentatge de persones molt elevat que projecten un *PowerPoint* que complementa el que s'explica, és a dir, fa la xerrada més audiovisual (no podem pensar en aquells que llegeixen el que tenen escrit a les diapositives), de tal manera que el muntatge audiovisual i el disseny són ja inseparables del llenguatge que avui s'utilitza.

De tot plegat es dedueix que avui la divulgació ha d'anar acompanyada d'una bona utilització d'aquest nou llenguatge. No fer-ho significa condemnar les activitats dels centres d'estudis a activitats de segona categoria, a activitats "locals" i que per això s'accepten. Ens agradi o no, el toc modern passa per aquests nous llenguatges. Ja sé que això no vol dir qualitat, ni molt menys. És cert que el disseny pot camuflar coses molt dolentes, però també és cert que coses molt

bones poden passar sense pena ni glòria perquè no han estat tractades amb el llenguatge adequat. Significa això professionalització? No necessàriament. Penso que el voluntariat continua essent clau per a construir les arrels, perquè és gent que creu en elles. Els professionals fan la seva feina, però no tenen perquè apassionar-se i per a algunes coses cal una mica de passió. És possible trobar voluntaris que treballin aquest nou llenguatge, però si no es tenen a mà no hi ha més solució que professionalitzar algunes fases de la feina. Val la pena fer-ho perquè els resultats milloren molt.

Segurament un dels canvis que s'estan produint és que els centres passen de produir per al gaudi dels propis erudits locals a produir per la societat en què s'insereixen. Realment, per a qui produïem les miscel·lànies o els espessos llibres d'història? Per a un cercle que s'autoreproduïa i que ha estat molt important durant molt temps. Moltes d'aquestes miscel·lànies dormen en algun magatzem sense que ningú les compri ni les faci servir. És per això que hem de separar el que és recerca del que és divulgació. Sovint són dos aspectes diferents, encara que hi ha vegades que els dos estan interrelacionats.

La recerca consisteix en investigar camps nous, temes que no coneixem. I per això els historiadors fem servir unes metodologies i unes formes d'escriure que són necessàries per a demostrar allò que estem investigant. Però el gran públic molt sovint no entén ni li interessa el llenguatge que fem servir. D'altra banda, aquesta recerca s'ha de fer, perquè si no, no avancem en el coneixement de la realitat. A més a més, costa molt incorporar el que investiguem, el que hem descobert de nou, a la divulgació. Sovint hom sent parlar de les masies o de les fàbriques i les explicacions que es donen d'aquests fenòmens estan totalment superades per recerques que s'han produït fa molt de temps. La línia de recerca no es pot abandonar, i menys a nivell local, perquè permet arribar a temes i a qüestions que els historiadors de la universitat no tracten des dels seus despatxos. Per això és bo que s'impulsi, però potser cal plantejar-ne la seva difusió.

No podem publicar un treball que pel seu llenguatge se'ns queda al magatzem i és de circulació molt minoritària. Tenim diverses solucions per a difondre la recerca:

a/ Si el llibre o articles estan finançats per subvencions suggereixo una difusió gratuïta. ¿Té sentit vendre llibres que no es venen i que ja estan pagats per altres vies? ¿No seria millor enviar-los a la gent que treballa temes similars –potser abonant les despeses d'enviament–, a les biblioteques del país (totes les universitàries, les generals i les de la comarca) i deixar-ne per a persones que els puguin demanar perquè els interessa? N'estic ben convençut. A Navarres, quan era regidor de cultura, vam editar uns quaderns divulgatius de setze a trenta-dos planes. El cost era petit. Vaig optar per repartir-los gratuïtament per totes les cases i no posar-los a la venda com era habitual. Vaig quedar sorprès

de la gent que els guardava i els col·leccionava.

b/ Una segona solució és Internet. Per què no penjar de la xarxa en format PDF els treballs de recerca sobre un territori, de tal manera que es puguin descarregar amb tota facilitat? És una manera de posar-los a disposició de tothom i, a més, amb una bona llista de distribució —segurament seria interessant construir-ne una de col·lectiva entre la gent dels centres d'estudis, professors d'universitat, etc.— per fer arribar notícia d'aquest material incorporat a la xarxa. La plana web de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana podria esdevenir un buscador d'aquests articles i treballs penjats a la xarxa, així arribarien a tothom que hi estigués interessat i tindrien rendibilitat social.

c/ La tercera solució consistiria en convertir la recerca en divulgació. Hi ha temes que és millor pensar-los ja en clau de divulgació que no pas en clau de recerca. Això vol dir canviar el llenguatge i potser el format. Posaré un exemple: un estudi sobre els sistemes de regadiu i aprofitament de l'aigua en un lloc en què el tema de l'aigua o de la sostenibilitat és important pot plantejar-se des del punt de partida com una divulgació: hom no escriu un article erudit, sinó que pensa explicar-ho mitjançant una exposició amb mapes i gràfics entenedors, esquematitzant processos i explicant-los amb un llenguatge divulgatiu i assequible. És a dir, la recerca també es pensa en clau divulgativa des del primer moment.

Finalment, no hi ha dubte que la recerca que es fa des dels centres d'estudis és avui més coneguda (fa anys ens lamentàvem que el que s'hi feia no es difonia) gràcies als *Plecs d'Història Local* o la plana web de la Coordinadora o dels mateixos centres. Però una cosa és tenir-ne notícia i una altra tenir-ho a disposició. El CBUC o Catàleg de les Biblioteques Universitàries de Catalunya, al qual s'hi comencen a afegir altres biblioteques (Biblioteca de Catalunya,...) és una eina fonamental per a localitzar llibres i material necessaris per a fer síntesis generals o aprofundir recerques. Seria important que la xarxa de biblioteques de la Diputació de Barcelona (locals per naturalesa) s'hi incorporés i no sé si les biblioteques dels arxius comarcals, que ajudarien a poder arribar a llibres i material ara potser fàcils de conèixer, però difícils d'accedir-hi.

Els centres d'estudis tenen en les noves demandes d'història un camp d'una gran importància a córrer, entre altres coses perquè algunes d'aquestes demandes són locals o centrades en el territori. Segurament sempre ha estat així, però potser ara més que mai es tracta de convertir la història o la geografia en una potent eina de dinamització cultural i de generació d'arrels i identitats. La recerca que a vegades es fa ve donada per joves historiadors que els interessa un tema determinat i l'investiguen, però quan parlem de la història com a eina de dinamització cultural implica un plantejament diferent. Es tracta d'estratègies de divulgació. Què volem explicar a la gent del territori o què ens demana la gent del territori que nosaltres li expliquem? La perspectiva és totalment diferent,

perquè ara és el centre el que pren la iniciativa.

I aquí ja no estem parlant de fer llibres o miscel·lànies, sinó de trobar fórmules imaginatives per a explicar història i geografia. Podem incorporar a les caminades populars que s'organitzen en molts pobles elements d'explicació del patrimoni i d'interpretació del paisatge per on passen; podem aprofitar els cent anys de l'arribada de l'aigua en algun poble (o qualsevol altra efemèride) per explicar les lluites i conflictes al voltant de l'aigua; podem ajudar a construir la història de la pròpia família fent cursos de genealogia o assessorant-ne la recerca; podem construir col·lectivament exposicions de fotografies antigues tematitzades, d'objectes quotidians, de programes de festes, que poden acabar en publicacions divulgatives que tenen una gran difusió; podem aprofitar el patrimoni arquitectònic (capelles, masos, construccions de pedra seca) per poder mostrar com es vivia en el passat amb la col·laboració de persones que van viure aquell paisatge i que ens ajuden a reinterpretar-lo; podem desenvolupar qualsevol tema de memòria històrica per a acostar-lo a la gent que viu intensament aquesta memòria; podem proposar col·leccionables a la premsa local sobre aquests temes, sovint amb una bona acollida (vegeu els col·leccionables "Els papers de Salamanca de la Catalunya Central" o "Cent cinquanta anys de colònies", que recentment ha publicat el diari *Regió-7* de Manresa).

No sé si amb aquests exemples he aconseguit mostrar la idea que qualsevol mitjà i qualsevol tècnica és bona per assolir els nous (i potser vells) objectius que crec que cal proposar-se, tot això amb el llenguatge audiovisual d'avui. Reconec que això porta problemes: ¿tenim capacitat per desenvolupar tot això amb els recursos materials i humans dels centres? Potser no, tot i que depèn de la situació i de la història de cadascun. Això porta a la necessitat de la professionalització d'algunes coses, o dit d'una altra manera, de buscar la col·laboració o la complicitat amb professionals del disseny i la comunicació. Potser nosaltres sols no tenim la capacitat de fer-ho, però ho podem impulsar, crear-ne el guió i altres poden executar-ho en la línia que ens hem proposat.

En aquest sentit, professionalització també vol dir quantificació de l'impacte d'allò que fem. Massa sovint hom emprèn accions en la direcció que sigui i després no es valora el resultat d'aquella acció que s'ha emprès. Podem publicar un llibre que creiem molt interessant, la qual cosa significa un esforç considerable de l'autor, de les institucions que el financen, del dissenyador o maquetador, i sembla que la feina està acabada un cop el llibre ha estat publicat: ja hem complert la nostra missió. En la producció d'una exposició o qualsevol iniciativa, hom tendeix a pensar que es justifica per ella mateixa i no és així: cal introduir-hi elements de mesura d'impacte: quanta gent ha vingut a un acte, quina mena de gent (la mateixa de sempre o hem arribat a nous sectors), quants exemplars hem venut d'un llibre, qui els ha comprat... Aquesta avaluació és fonamental

per a reorientar les nostres polítiques d'acció i per veure que "fer un llibre" no és tota la feina, o fins i tot per començar a acceptar que s'han de replantejar les coses que hem fet sempre i buscar noves estratègies per aconseguir els objectius que ens hem proposat d'impacte social i de satisfacció de les noves demandes que abans hem suggerit que existeixen. Quan una activitat no va bé, mai m'han satisfet les excuses com "avui feia mal temps" o "avui juga el Barça". Quan un acte o una experiència no va bé, és perquè no l'hem plantejat adequadament o no hem sabut captar l'interès d'aquells a qui anava adreçada. I cal reflexionar sobre on ens hem equivocat.

Aquesta semiprofessionalització que he plantejat com a necessària per proporcionar un llenguatge més modern i més eficàcia a la tasca de divulgació dels centres, afecta també als mateixos historiadors. Estic convençut –i això és un filó d'ocupació poc explorat– que alguns historiadors s'haurien d'atrevir a crear empreses culturals per satisfer aquestes noves demandes que hem detectat: per exemple, construir genealogies (fetes seriosament i no com la venda d'escuts heràldics a les fires dels pobles) o escriure històries d'empreses i comerços i segurament moltes d'altres... Però això demana un esperit emprenedor que, hem de reconèixer, les facultats d'humanitats en general no han ajudat a estimular. Aquesta feina, complementada amb la dels centres d'estudis, pot ajudar a donar molta més potència a la divulgació que estem plantejant.

Un altre element a considerar és la relació que existeix entre divulgar i arxivar. Un arxiu mai s'ha format per la voluntat d'arxivar, sinó per la necessitat i utilitat dels documents de cara a l'acció del present. Una casa de pagès guarda allò que li és important per a la reproducció del patrimoni (pergamins que es refereixen a l'adquisició del patrimoni, capítols matrimonials, testaments on es perfila com aquest patrimoni circula d'una a altra generació) i llença allò que li és efímer i poc rellevant. El mateix han fet al llarg del temps les diverses institucions. Però per a la memòria de la gent hi ha molts documents que val la pena guardar i que pot ser que ningú guardi. Fent divulgació, podem, també, recollir i arxivar material d'un gran interès per mantenir viu el coneixement del passat. Hi ha exemples clars en aquest sentit: la fotografia apareix com a document històric força generalitzat a començament del segle XX i es difon àmpliament a la República i sobretot a la postguerra. La fotografia, doncs, recull els canvis accelerats del segle XX. Les exposicions fotogràfiques són una eina excel·lent per recuperar la memòria i la gent sol respondre a la crida d'aportar fotos sobre un determinat tema (una festa, l'escola, un esdeveniment...), fotos que estan disperses pels àlbums familiars o caixes de sabates perdudes dalt d'una golfà. Organitzar una exposició fotogràfica sobre un tema és un acte divulgatiu, però s'ha d'aprofitar per recollir aquelles fotos, escanejar-les –altre cop la tecnologia moderna permet fer coses de forma molt més fàcil– i construir un arxiu fotogràfic local que, en el

futur, pot ésser de gran utilitat. Hi ha molts elements d'informació, generats de forma no oficial, per ésser arxivats, que són eines molt importants per divulgar i explicar la vida de la gent: programes d'actes, de festes populars, de festes majors, esqueles, pel·lícules familiars filmades en súper 8, vídeos enregistrats de tota mena d'esdeveniments... El centre d'estudis, segurament amb contacte amb alguna institució que se'n pugui fer càrrec –biblioteca pública, arxiu local, museu...–, pot fer una feina excel·lent de divulgació, fent servir aquests materials que els mateixos ciutadans aporten i recollint-los per formar un cos d'arxiu. Sense aquesta dinàmica seria molt difícil de recuperar aquesta mena de material.

Arribem al final. Com a conclusió hauríem d'afirmar que estem entrant en una nova etapa en la percepció de la història, en la generació de noves demandes i en la disposició de noves eines tecnològiques que ens ofereixen noves i variades possibilitats. Les universitats s'hauran d'adaptar a aquestes noves demandes des de la perspectiva de la formació dels alumnes, que s'hauran de preparar per fer-hi front, i hauran d'impulsar iniciatives formatives semblants a les que ja es fan a altres països sota el nom genèric de *public history*, mentre que els centres d'estudis ho hauran de fer des de la perspectiva dels canvis de composició interna, de reformulació d'objectius d'acord amb les noves demandes locals, de professionalització de certs aspectes i d'aprofitament de les oportunitats, moltes d'elles inexplorades, que ofereixen les noves tecnologies.

Aquestes noves demandes detectades (que a nivell local són les mateixes i fins i tot més intenses i específiques) són les que els centres d'estudis han de satisfer i fins i tot explorar. Estem convençuts que hi ha molt de camp per córrer i molta feina a fer, però les coses canvien –i tots els que estem en aquest món ho sabem– i cal situar-se dins d'aquests canvis per poder continuar complint els objectius que des de sempre han presidit els centres d'estudis: contribuir a crear identitat i sentit de pertinença a partir del coneixement de l'entorn i del passat. Canvien els camins –fins i tot se n'obren de nous– però no els llocs d'arribada.